

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ“

СТОЯН РОСЕНОВ ШИВАРОВ

БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ 1800-1914
ИДЕНТИЧНОСТ, ДЕМОГРАФСКИ АСПЕКТИ, МИГРАЦИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване
на образователна и научна степен „доктор“
Професионално направление 2.2. История и археология

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

ПРОФ. Д-Р НАДЯ ИВАНОВА МАНОЛОВА-НИКОЛОВА

СОФИЯ • 2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедра „История на България“ към Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, проведено на 23.01.2018 г.

Дисертацията се състои от увод, изложение в рамките на пет глави, заключение, списък на приетите съкращения, библиография и приложения. Общият обем на дисертационния труд възлиза на 262 страници (1800 символа).

Материалите по защитата на дисертационния труд е на разположение в стая 28, катедра „История на България“ към Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Публичната защита ще се състои на 2018 г., от часа, в Нова конферентна зала на СУ „Св. Климент Охридски“ на открито заседание на научно жури в състав:

Проф. д-р Надя Манолова-Николова

Проф. д-р Пламен Митев

Проф. д.и.н. Иван Тютюнджиев

Доц. д-р Пламен Божилов

Доц. д-р Росица Градева

I.   Обща характеристика на дисертационния труд

1.   Актуалност, цел и задачи, хронологични рамки и териториален обхват

Във време на засилваща се международна интеграция и експоненциално нарастване на глобалистичните тенденции към претопяване и размиване на културното разнообразие и идентичности, все по-актуален е въпросът за иманентните особености на малобройните и маргинални етноконфесионални малцинствени общности. Проучването на историческата съдба на последните и установяване на техните приноси въздействия за формирането на по-многобройните доминиращи социални групи е особено належащо с оглед съхраняване културно-историческото им наследство и предпазване от контаминирането му с привнесени несвойствени елементи. В този смисъл България не е подмината от това явление и в последните години различните етнографски и етноконфесионални групи, историческа диаспора, сродни или оспорвани общности (напр. гагаузи, горани, каракачани) и дори съвременна емиграция са обект на засилен интерес, както от академичната общност, така и от заинтересованата общественост като цяло. Една немалка част от тези общности попадат във фокуса на общественото внимание за пръв път или по различни причини досега са изследвани единствено повърхностно или кампанийно. В тези случаи потребността за знания и информираност се удовлетворява с повърхностни сведения и предпоставени тези, твърде често почиващи единствено върху публицистични и конюнктурни основи, а не с конкретни резултати от задълбочени и безпристрастни изследвания. Научният подход нерядко бива пренебрегван за сметка на бързите и сензационни разкрития, изкривявайки по този начин възприятията както в рамките на академичното пространство, така и на широката публика, а често дори на самата изследвана общност.

Настоящият дисертационен труд е посветен на проучването историческата съдба на малоазийските българи; сравнително малобройна, но обособена българска етнографска група, задълго останала встрани от интереса на професионалните учени. Въпросната общност до голяма степен има своето паралелно спрямо мнозинството българи развитие. Последното се случва в напълно чужда в културно, конфесионално и дори в климатично отношение среда, с което ярко се отличава от сравнително по-добре проучените диаспори на бесарабските и банатски българи. Последните, макар и извън

традиционното българско землище, са в контакт изключително с близки в културно, етнически или професионално отношение групи.

Дисертационният труд се явява също продължение и надграждане на магистърска теза, защитена през 2013 г.¹ Чрез настоящия текст значително се разширяват тематичните кръгове, обект на посочената разработка; допълнително са изследвани напълно нови аспекти на проблема (напр. църковното строителство, хайдутството в Северозападна Мала Азия), а други са представени значително по-подробно (напр. формирането и историческата съдба на село Къздервент). Привлечени са сведения, както от неизвестен до момента изворов материал, така и от публикувани в последните години изследвания.

Основна цел на дисертационния труд е установяване генезиса и анализиране историческото развитие и еволюцията на организационните структури на българските селища в Мала Азия през XIX в., плътно до окончателното им изселване през 1914 г.; хронологическият обхват се обуславя, както от геополитическите реалности през *дългия* XIX в.², така и от вътрешните процеси в развитието на народностите в самата Османска империя и конкретно сред малоазийските българи. С цел постигане цялостност на наратива са разгледани също отделни моменти на базата на открити документални свидетелства за възникването на част от българските колонии в значително по-ранен период още от XV и XVI в.

Сред поставените задачи е установяване броят и точното географско местоположение на селата с хомогенно в етническо отношение българско православно население на изток от Проливите и конкретно в Северозападен Анадол; в регион, който съвпада с границите на античната Витиния. По-специално внимание бива отделено на българските малоазийски села, разположени недалеч от езерото Маняс, в близост до градските центрове Гьонен, Баля, Бандърма, които формират значително по-многочислената т.нар. *източна група*. Именно малоазийските българи от тези селища до голяма степен формират обща идентичност и оставят траен отпечатък върху пространството, което обживяват. Българите от *западната група* села, локализиращи на запад от гр. Бига са далеч по-малобройни, разнородни по произход и по-късно пристигнали на азиатския континент. До 1914 г. тяхната общност до голяма степен

---

¹ Шиваров, Стоян. Малоазийските българи - селища, миграции, взаимодействия. Магистърска теза. Софийски Университет „Св. Климент Охридски“, 2013.

² По дефиницията на Ерик Хобсбом.

остава нехомогенна и разпокъсана. Докато малоазийските българи от източните селища формират значимо малцинство в района, който обитават, то сънародниците им от селата, разположени западно от гр. Бига остават повече една аномалия в тази етнически и конфесионално разнородна част на Османската империя.

Издирването, анализът и въвеждането в научно обращение на неизвестен или малко познат за родната историография изворов материал по темата е също сред основните задачи пред настоящото изследване. Използвани са материали от държавните архиви на Р. България и Р. Турция, като за пръв път в разработка, посветена на малоазийските българи са включени сведения, извлечени пряко от документи на османотурски език. Наред с това са използвани извори с *поглед отвън*, сред които по-специално внимание заслужават многобройните пътеписи, както и изследвания на европейски езици. Част от тях се използват за пръв път в публикации на български език, други са добре известни в частта им, отнасяща се до българското население на Балканите, но не и по отношение на азиатските провинции на Османската империя. Разкриването на данни за демографското състояние на общността и неговото изменение в рамките на разглеждания период е също сред основните задачи на настоящото изследване. За целта са привлечени данни, публикувани в османските статистически годишници от втората половина на XIX в. (т.нар. *салнаме*) за вилаетите Худавендигяр и Кареси.

С оглед на специалното значение, което има село Къздервент изобщо за стартиране научния интерес спрямо българското присъствие на изток от Проливите, неговият генезис, историческо развитие, колеблива идентичност и трагичен край са разгледани подробно в отделна глава. Обект на интерес са и българските малоазийски селища, които не поддържат активен контакт и са изолирани от сънародниците си от *източната* или *западната* групи и които по различни причини губят етническото си самосъзнание и се включват към далеч по-многобройния гръцки (т.е. *рум*) елемент в Северозападен Анадол.

Отделно е разгледан и въпросът за наличието на малоазийски българи сред хайдутите християни в Северозападна Мала Азия. За целта за първи път подробно са разгледани податките в публикации на български език за участието на българи в четата на един от най-известните разбойници в Анадола, увенчал се и със значителна международна слава, от втората половина на XIX в. – Лефтер войвода. За целта

сведенията на български език са съпоставени с множество известия в чуждоезичната преса, издавана в Османската империя, както и с новоиздирени османотурски архивни документи.

Въпросът с *включването* на малоазийските българи в процесите на Българското възраждане също е разгледан в дисертационния текст. Особено внимание е отделено на проблема за църковното строителство от периода след Освобождението, който към момента остава недостатъчно изследван, при това не само по отношение на малоазийските българи, а изобщо за териториите, продължаващи да са подвластни на Османската империя и след 1878 г. Втората половина на XIX в. и началото на XX в. е период на качествено ново начало за църковните и образователни институции на немюсюлманите в Османската империя. През разглеждания период въпросните значително се отърсват от традициите и рестрикциите, унаследени още от османското нашествие през XIV—XV в. Редицата социално-икономически изменения в живота на поданиците на султана и особено отмяната под влияние на Великите сили на рестрикциите за храмово строителство, в периода след султанския Хат-и хумаюн, е предпоставка за възникване не само на количествени промени в броя на храмовете и училищата, но и за появата на църковни и образователни институции в близък до съвременния им смисъл. Православните християни, начело с техните първенци и селска старина, започват градежа на нови църкви или превръщат съществуващите до момента скромни храмове в значително по-солидни и видими сгради и значително променят селищния пейзаж. Камък и тухли започват масово да се използват вместо дървен материал, като по този начин сградите са значително по-дълговечни и не толкова податливи на честите пожари, които нерядко опустошават цели махали. Храмовете са с все по-големи размери и по-разточителна украса и орнаменти, като най-видимото изражение е появата на камбанарии и високи куполи. Малоазийските българи, макар и със закъснение, също се включват в този процес. Следва да се отбележи, че рестрикциите до 1856 г. не позволяват изграждането на нови църковни сгради. Дотогава богослужение е възможно единствено в обикновени къщи, най-често тези на самите свещеници. В това отношение селата на българите в Румелия коренно се отличават от тези на сънародниците им в Анадола. Селищата на последните са основани изключително след османските завоевания, където не съществуват стари църковни храмове, които да бъдат възстановени или ремонтирани за нуждите на местното население. Изграждането на храм не служи единствено за задоволяване

религиозните нужди на местните православни християни. Новата църква е показателен маркер за силна жизнеспособна и организирана общност, дори за своеобразно съревнование с околните селища. Самото наличие на църква обаче не е сигурен белег за благополучието на дадено селище. Сградата, особено в малките села, може да не е нищо по-различно от обикновена едноетажна къща или пък селото да няма възможност да издържа свещеник и църквата да е отворена само по празници. Съществуват описания на църковния живот в спомените на малоазийските българи, но досега не бе известно почти нищо за изграждане на храмовете и начина на функционирането им. Настоящият текст се опитва да запълни тази празнина, като представя два конкретни примера, погледнати от *другата страна* – тази на османската администрация, гледна точка която продължава да бъде пренебрегвана в родната историография. Съществува обаче и трета гледна точка – тази на Цариградската гръцка патриаршия, която също може да даде допълнителни сведения, които да превърнат представите ни за общността на малоазийските българи от плоска скица в пълнокръвно триизмерно изображение.

Методологическият инструментариум за анализ включва система за подходи и методи, като основен е историческият, т.е. процесите и явленията се проследяват в проблемно-хронологичен аспект. При обработката на изворовия материал, особено що се отнася до пътеписите, е приложен сравнителен анализ, докато към статистическите данни са използвани количествени методи. Интердисциплинарността на настоящото изследване се обуславя и от включването на методи от областта на географията, включително географски информационни системи (ГИС), езикознанието и по-конкретно ономастиката (топоними), етнографски и архитектурни сведения, събрани в рамките на три теренни проучвания в Северозападна Мала Азия.

2. Историография и извори

Сериозен проблем пред изследователя по темата представлява почти пълното отсъствие на домашни извори за периода преди Освобождението. Тъй като малоазийските българи са поданици на Османската държава до самото си окончателно изселване през 1914 г., в случая под домашни се разбират извори на български език, независимо дали са създадени от българи в Мала Азия, Княжеството, или Царство България. С такива разполагаме за българските търговци, занаятчии и обикновени гурбетчии, които в периода на Възраждането, особено след Кримската война (1853 – 1856) и дори до 1912 г. се установяват в редица градове на Османската империя. Те

обаче представляват напълно отделна и в значителна степен нехомогенна група, която като цяло не прекъсва контакта си с традиционното българско землище и има съвсем различна динамика. Въпросните, както и цариградските българи, са далеч по-подробно проучени, благодарение на наличните домашни извори, но излизат от обхвата на термина *малоазийски българи* и съответно не са предмет на настоящото изследване. Именно по тази причина, една от основните цели на дисертационния труд е въвеждането в научно обращение на неизвестен досега първичен изворов материал; в преобладаващата си част чуждоезичен.

Малоазийските българи са *открити* от сънародниците си през 1844 г., когато Константин Фотинов превежда пътните бележки на французина Жозеф Танкоан (Joseph Tancoigne) в частта им за село Къздервент. Това става именно в четвъртия брой на издаваното от него в Смирна сп. „Любословие“ под заглавие „Славянобългарски народ в Азия (Анадол)“.

За публицистите на Възраждането обаче малоазийските българи си остават един чудат елемент, на който рядко бива отделено задълбочено внимание. Публикациите в „Цариградски вестник“, „Македония“, „Читалище“ и „Век“ през 1860, 1871 и 1874 г. дават крайно откъслечни сведения, които в самостоятелен вид не могат да бъдат база за генерални изводи. Публикуваната информация често преповтаря дословно издадени десетилетия по-рано европейски пътеписи, в които се споменава с. Къздервент (в-к „Любословие“, сп. „Читалище“) или само бегло отбелязва съществуването на малоазийски българи (в-к „Цариградски вестник“). Дописките във вестниците „Македония“ и „Век“ дават съвсем конкретни сведения от мястото на събитието за празнуването на 24 май или за опитите на малоазийските българи да се сдобият с български свещеници или учители, но са прекалено фрагментарни и без продължение. Сред българските автори Петко Славейков пръв дава данни за общата численост на малоазийските българи. В статията „Народите в Турско“ той твърди, че „до 10 000 българи от никого не споменати населяват района на Михалич“ (дн. Караджабей, Бурса).

Преселението на малоазийски българи обратно на Балканите започва още след 1878 г., когато поредната руско-турска война, довела до възстановяване на българската държавност, отеква на територията на цялата Османска империя. С малки изключения, почти всички домашни извори, с които разполагаме, са създадени едва след тази дата и

се отнасят изключително до споменатото *обратно* преселение. Молбата от представителите на малоазийските българи от селата в Брусенска област до варненския губернатор за съдействие при изселването им във вече свободна България е сред най-ценните документи по темата. Въпросната молба, съставена през 1879 г. и подписана от първенците на 12 български селища, може да се определи като единствен публикуван към момента извор за малоазийските българи, чийто автор е самата общност като колектив. Този документ обаче остава изолиран случай, като до организирането на окончателното изселване през 1914 г. в архивните фондове на Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ) и Легацията в Цариград са запазени едва няколко конкретни сведения за броя на малоазийските българи и техните села.

Студията на Васил Кънчов от 1899 г. е едва първият опит за по-обширно изследване по темата и остава единственият стремеж на български учен да осъществи непосредствен контакт с малоазийските българи до тяхното преселение през 1914 г. Преди началото на ХХ в. в българската историография съществуват единствено някои кратки бележки по темата в издания от значително по-общ характер като „Пътувания по България“ на Константин Иречек или на братя Шкорпил. Статистическа информация за най-ранната вълна преселници е публикувана през 1893 г., но отново само като незначителна част от по-обширна разработка и без съпоставка с публикуваните данни на османската статистика. Характерно за тези и повечето изследвания е, че регистрират броя на малоазийските българи след самото им преселване обратно в историческата родина, т.е. едва след като престават да бъдат *малоазийски*. В. Кънчов остава и единственият български учен, който посещава района от Анадола, където са местообитанията на малоазийските българи, преди преселението на последните. От значение е, че във въпросната публикация се съдържа и първият опит за географска карта на българските селища в Мала Азия; въпросната остава без аналог за повече от век, въпреки редицата сериозни неточности. Този автор публикува и конкретни данни за броя на къщите в отделните села. Заедно със студията на В. Кънчов (в същия брой на сп. "Български преглед") е отпечатано и научното съобщение на Иван Шишманов озаглавено "Кога за първи път се споменуват малоазийските българи в нашата книжнина и кога са се преселили къз-дервентци?", където за първи път е публикуван превод на български език на пътните бележки на италианеца Салватори, който още през 1807 г. спира за кратко в село Къздервент, намиращо се на

пътя между Измит и Изник. Въпросните сведения обаче са новост единствено за родната историография, тъй като преди това са публикувани многократно на различни европейски езици. През същата 1899 г. Любомир Милетич публикува материал, посветен на първите преселвания на малоазийските българи в Княжество България. Въпросната статия е предимно с етнографска и езиковедска насоченост, с ограничен обем, но предвид оскъдицата от конкретни сведения по темата в българската историография към момента на нейното отпечатване приносът ѝ не бива да бъде пренебрегван. Представени са сведения за населението на пет български села и вероятните причини за миграцията към Анадола, събрани директно от преселилите се малоазийски българи; установена е липсата на комуникация между тях и далеч по известното село Къздервент; направен е извод, че основните мотиви за завръщането в историческата родина отново са икономическите фактори и „многобройните турски бежанци“, включително черкези, създаващи несигурност за имота и живота.

За разлика от преселванията към *родната майка* в периода 1878 – 1913, които са изцяло частна инициатива на жителите на отделните села или дори на отделни семейства, това през 1914 г. е организирано от българското правителство. Това става напълно едностранно, без никаква официална спогодба с централните или местни османски власти. По тази причина събитието е добре отразено от администрацията на Царство България. Лука Доросиев систематично обработва сведенията от него и през 1922 г. представя най-пълния и стойностен досега труд посветен на малоазийските българи. Студията притежава несъмнени научни достойнства и в значителна степен изпреварва времето си, доказателство за което е прилагането на интердисциплинарен подход. Л. Доросиев не се предоверява единствено на разкази, а на базата на собствено проучване на правителствени документи, както и на анкети сред изселниците, представя най-точната статистика по изселването и след това по настаняването на малоазийските българи. Този автор разчита и на сведенията на брат си Тодор Доросиев, който за кратко учителства в най-голямото от българските малоазийски селища Коджабунар, както и на тези на други двама свои братя Яким и Бобе, които също пребивават години наред в Северозападна Мала Азия, където упражняват абаджийския занаят. Изброеното е ясно доказателство, че към 1922 г. едва ли има поинформиран по темата българин от Лука Доросиев. Той обаче не се задоволява само със сведенията, които получава от братята си, а се заема да попълни празнините в тях с данни от различни официални документи, предимно от архивите на Министерството на

външните работи и изповеданията (МВРИ). В резултат реализира най-добрата до момента разработка по въпроса за малоазийските българи. Учени от следващите поколения не обогатяват значително данните и изводите, представени от Л. Доросиев. С изключение на този автор, единствените конкретни и официални статистически сведения за броя и мястото на заселване на бежанците от Мала Азия са представени през 1932 г. в отчета на Главна дирекция за настаняване на бежанците (ГДНБ). В този период от печат излизат и публикации, които се концентрират върху нематериалното наследство на малоазийските българи. Христо Вакарелски осъществява подобно изследване, което обаче е реализирано след окончателното им преселение в България. Въпреки че представя интересни сведения, те трудно могат да бъдат използвани за реконструкция на бита на малоазийските българи в оригиналните им селища в Анадола.

През 1989 г. Боян Гюзелев прави опит да рестартира научния интерес към малоазийските българи, като за първи път отделя внимание на един интересен, но почти напълно неизследван от българската историография въпрос – изселването на етнически българи с гръцко самосъзнание от Мала Азия към Гърция в резултат на Гръцко – Турската война от 1919 – 1922 г. Несъмнена заслуга на автора е и поставянето на въпроса за връзката между емиграцията на помаци от Балканите към Османската империя и след това към Република Турция и селищата на малоазийските българи.

Проучвания и събирания на сведения на терен са реализирани и през последните десетилетия на XX в., като по чисто биологически причини, това се прави не само сред първото поколение имигранти, а и сред преките им наследници, при които родовата памет в известна степен вече е контаминирана. За целите на проучването безспорен интерес предизвикват записаните от Мария Николчовска на терен в Ивайловградско родови предания. Друго теренно проучване сред наследниците на малоазийските българи в Ивайловградско, което привлича специално внимание, е проведено от чешкия етнолог Барбора Махова през 2008 г. Това е и единственият чуждестранен изследовател, който проявява конкретен интерес към малоазийските българи. Публикациите на този автор се отличават значително от тези на българските ѝ колеги, методология е ясно рамкирана, а респондентите са коректно отбелязани.

За изготвяне на дисертацията са използвани сведения и от единствения до момента опит за обобщаващо проучване по темата. Димитър Шишманов, журналист и наследник на малоазийски българи, публикува „Необикновената история на малоазийските българи” през 2001 г. Авторът записва спомени и издирва документи сред наследниците на малоазийски българи, част от които недостъпни за други изследователи. Към настоящия момент изданието напълно е възприето за квазиофициално от Съюза на Тракийските дружества в България (СТДБ) и от самата общност на наследници на тракийски и малоазийски българи. В дисертационният труд са използвани и сведения, публикувани във в. „Тракия“ – официално издание на СТДБ.

Интересът към темата за малоазийските българи получава сериозен тласък през последните години във връзка с честванията на 100 годишнината от тяхното преселение обратно в пределите на Третата българска държава през 1914 г. Добре структурираните и отговарящи на критериите за научни публикации са разработките на Василка Ташкова, които имат за основа непубликувани архивни документи от ЦДА и ДА – Кърджали. Стоян Райчевски също има заслуги за разкриването на непубликувани до момента архивни документи от ЦДА, където работи неуморно. Най-новият опит за изследване, което разглежда малоазийските българи отделно от сънародниците им от Източна Тракия излиза от печат през декември 2016 г. и е дело на любителя историк Тонка Василева.

Историческата съдба или други елементи на общността на малоазийските българи не привличат интереса на чуждестранни изследователи. Сведения за тях на чужди езици се срещат разпръснати предимно в пътни бележки, разработки върху населението и миграциите на Балканите или дори в общи трудове по история на Османската империя. Основен момент при въпросните публикации обаче е, че те предхождат хронологически тези на български език. Начало на научния интерес към българите на изток от Проливите поставя чешкият славист Йозеф Добровски, който публикува пътните бележки на италианеца Салватори, натъкнал се на българите от с. Къздервент. Владимир Ламански допълва тези сведения с информация, получена от руски военни разузнавачи – картографи. Българско присъствие в Мала Азия е регистрирано и от Гийом Лежан през 1861 г. Витал Кюне също споменава за наличие на българи, а австрийския дипломат Карл фон Шерцер допълва със сведения за българи в Измир.

В по-ново време следва да се обърне по-специално внимание на публикациите, имащи за база османска статистическа информация или миграционните движения на Балканите след 1878 г. и особено след Балканските войни. На първо място става въпрос за основополагащите трудове на Кемал Карпат върху демографията на Османската империя през XIX в.

Краеведските изследвания често биват подценявани и дори изобщо пренебрегвани от професионалните изследователи. В случая това е незаслужено, тъй като малоазийските българи остават извън полезрението на чуждестранните институционализирани историци, докато краеведите често предоставят ценни местни сведения от архиви или от интервюта с първото поколение мигранти от Балканите или Кавказ, заварили предишното българско население. За разлика от повечето кабинетни изследователи, които боравят с готови статистики от обширни райони и рядко слизат до ниво конкретно селище, краеведите имат задачата и възможността да се концентрират върху съвсем ограничени райони, често дори върху единични селища, без съществено влияние. По-специално внимание заслужават проучванията на турския историк Таджетин Аккуш, фокусирани изключително върху населените места в района на родния му Гьонен, както и на Раиф Капланоглу, автор на десетки книги и трудно изброимо количество статии относно историята на град Бурса и региона. Районът около гр. Бига, където са разположени селищата на малоазийските българи *боашехирли* също има своите краеведи, сред които се открояват Енгин Гюрсю, Кемал Гьозлер и Неджет Зеки Гезер.

Сред основните задачи на дисертационния труд е въвеждането в научно обращение и анализа на неизвестни до момента извори. В най-голяма степен това важи за османотурските архивни документи, които към момента учудващо не са използвани при нито една публикация по темата за малоазийските българи. Използвани са и непубликувани архивни документи от Централен държавен архив (ЦДА), както и от други отдели на Държавна агенция "Архиви", които обикновено биват пренебрегвани.

Освен архивни документи, за реализирането на настоящето изследване, широко използван е и първичен изворов материал от пътеписи, периодика, интервюта, теренни проучвания и др., в преобладаващата си част все още непознати за българската историография. Стремеж на разработката е да се избегне излишното преповторението на вече известните и публикувани сведения на български език, като фокусът е върху

извори от времето на пребиваването на българите в Мала Азия, т.е. тези от преди 1914 г.

Значение за изследване историята на българските малоазийски селища, особено що се отнася до с. Къздервент, има и пътеписната литература. Точно пътеписите на западноевропейски дипломати или авантюристи обаче са и първите публикувани сведения за наличието на българи в Мала Азия. Една малка част от пътните бележки, в които се споменава Къздервент, тези на Салватори, Жозеф Танкоан и Джордж Кепел са известни на българската историческа наука. Селището обаче се намира на често използван път, по който векове наред преминават търговци, дипломати и военни и записват впечатленията си. За изготвянето на дисертационния труд са използвани множество пътеписи, създадени в периода XVI – XX в., които включват сведения за българи в Анадола. Повечето от тях досега не са били обект на интерес за българската историография. Конкретно през XIX в. в Къздервент за кратко се отбиват британските поданици Уилям Лийк, Чарлз Ърби и Джеймс Мангълс, Хенри Джернингам, както и италианецът на руска служба Луиджи Серистори, като с оглед на хронологическия обхват на настоящата разработка, техните пътувания са разгледани по-подробно. От значение за информативната стойност на пътеписите е както моментното състояние на Османската империя или на самото разглеждано селище, така и степента на осведоменост за народите и нравите на *Ориента*, езиковите компетенции, наличието или отсъствието на предразсъдъци и дори обща култура, притежавани от всеки един пътешественик. Допълнителни сведения се откриват и в записките на знаменитата авантюристка лейди Естер Станхоуп, както и тези на Чарлз Макферлан. Последният дава ценни сведения за тези от нашите сънародници, които са извън българските селища, на служба като ратаи или пастири в местните чифлици, които притежават един коренно различен *гурбетчийски* манталитет, но които макар и рядко се случва да усядат сред съплеменниците си.

Съществен пропуск на всички досегашни публикации, свързани с малоазийските българи, е че не са използвани преки сведения от османската администрация, включително статистически източници. В резултат различните публикации често определят произволно броят на българите в Мала Азия или се позовават изключително на данните за преселниците през 1914 г., които не включват броя на изселените се в периода 1878 – 1914 г. наши сънародници. Османската официална статистика е основен източник на ретроспективна информация, използван

при изготвянето на настоящия текст. Държавната печатница в Бурса в периода 1870-1907 г. отпечатва общо 34 официални статистически годишници. Всички броеве без изключение са използвани при подготовката на настоящия текст, като най-пълни и полезни са издадените през 1898 г. и 1907 г., в които са отбелязани жителите на всяко отделно населено място. Към този значителен масив се включва и единственият годишник на вилаета Кареси от 1888 г. Въпросният вилает с център Балъкесир води кратко самостоятелно съществуване в периода 1881-1888 г., като в границите му са включени повечето български села. Отделно са използвани и публикувани обобщени статистически сведения за цялата Османска държава с цел съпоставка с останалите части на Империята, както и официална статистика на османското просветно министерство. Османската статистика и методи на преброяване на населението имат редица съществени слабости, но при един задълбочен критичен анализ, тези извори служат като важен източник в процеса на установяване количественото присъствие на българите в Мала Азия. Централни за настоящата дисертация са именно данните, извлечени от османотурски архивни документи. Всички използвани в текста архивни свидетелства от този тип или се въвеждат за пръв път в научно обращение или досега не са използвани при проучване на темата в рамките на родната историография. Представените османотурски документи са издирени в БОА (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Най-значителната част от тях е издирена в архивни фондове ML.VRD.TMT.d (Temettuat Defterleri), NFS.d (Nüfus Defterleri) и колекция КК (Kamil Kereci). Специално внимание е отделено и на църковното строителство в селищата на малоазийските българи в периода след 1878 г., като за целта подробно са анализирани неизвестни до момента преписки между Патриаршията и османската администрация относно ремонта и разширяването на църквата в най-многолюдното и централно за малоазийските българи Коджабунар, както и такива за строежа на първата църковна сграда в Аладжабаир.

За целите на разработката са прегледани и множество архивни документи, съхранявани в системата на Държавна агенция „Архиви“ (ДАА), като най-сериозно внимание бе отделено на издирването на архивни документи от фонд 321К на ЦДА (Българска легация в Цариград – Анкара 1878 – 1946 г.), както и такива от фонда на Министерството на външните работи и изповеданията (ЦДА, ф. 176К). Отделни архивни документи, до този момент останали извън научно обращение, са открити и в ДА – Добрич и ДА – Кърджали.

Наред с ударните промени в топонимията през първата половина на XX в., неизползването на географски карти е основна предпоставка за грешно локализиране на много от селата на малоазийските българи в досегашните изследвания по темата. След като векове наред съществуват със статут на села, след коренните преобразования на административното деление в Р. Турция през 2012 г., повечето от предишните местообиталища на малоазийските българи са вече със статут на махали. За да бъдат избегнати подобни съществени недостатъци като грешната локализация на селищата, при изготвянето на текста са използвани географски карти, както от западноевропейски изследователи като Хайнрих и Рихард Киперт, така и османски такива, издирени в архивите в Истанбул.

В качество на изворов материал, са привлечени и сведения, събрани в рамките на три отделни теренни проучвания в района на Северозападна Мала Азия, реализирани в периода 2009 – 2012 г. Всички селища на малоазийски българи, разглеждани в настоящия текст, за които има дори бегли споменавания в родната (а и не само) историография са посетени лично от автора на дисертационния труд. Заснети са следи от материалната култура на някогашните жители, регистрирана е микротопонимията, а проведените интервюта с респонденти сред днешното население в отделни случаи добавят съвсем нови измерения на изследването, а в други допълват информацията от познатите източници.

II. Съдържание на дисертационния труд

1. Къздервент – светът открива малоазийските българи

Като единствено селище на малоазийски българи, което е известно на чуждестранната историография, Къздервент е обект на специално внимание. Още повече именно от това селище стартира научният интерес към малоазийските българи. Въпросното селище може да се определи като напълно самостоятелна, изолирана от останалите селища на малоазийски българи, колония. Още от първото споменаване на с. Къздервент през 1844 г. , в родната историография съществува консенсус относно българския етнически характер на жителите на това, разположено на пътя между градовете Измит и Изник селище. Бидейки сравнително отдалечено от компактната група български села, разположени на юг от езерото Маняс, до момента не са разкрити никакви достоверни източници, които да свидетелстват за реален контакт на

къздервентци с останалите българи. Благодарение на привлечените данни от османски данъчни описи, най-ранният от които е от 1530 г., става ясно, че основаването на селището се осъществява значително по-рано отколкото е известно на родната историография. Други османски документи отбелязват съществуването на малоазийското с. Булгаркьой още през XV в., което към момента е и най-ранното конкретно сведение за съществуване на българска колония в Анадола, т.е. преди Къздервент.

Къздервент има ключова локация – на главния път между Истанбул и Багдад, като в същото време изпълнява ролята на важна пътна станция между градовете Измит и Изник. Мнозина европейски пътешественици, изследователи, авантюристи или запалени археолози изминават този път. Типично дервентджийско селище, с. Къздервент е облагодетелствано от множество данъчни облекчения и освобождаване от редица повинности; подобно на повечето селища от този тип просперира и достига до сравнително завидно материално положение. Сред пътеписите, използвани при изготвянето на дисертацията, единствено тези на Салватори, Ж. Танкоан и Дж. Кепъл са използвани при публикации по темата. Анализът на често противоречащите едни на други извори, особено що се касае за материалното благополучие на селището, показва, че Къздервент, като междинна станция, разположена на сравнително главен път, изпитва несгодите от всеки един военен конфликт, който Османската империя води през XIX в. Наблюдава се ярко изявен модел на просперитет през мирно време и бърз упадък през време на война, като при това самите военни действия не се водят в непосредствена близост, а оказват единствено косвено влияние. Времето на относително спокойствие за *Болния човек на Европа* съвпада с периодите на благополучие на с. Къздервент; обратно – военните кампании неизменно причиняват упадък и водят до нищета. Движението и в двете направления е изключително скоростно, защото само в рамките на десетилетие с. Къздервент е в състояние да премине от разцвет към упадък и обратно. По този начин малоазийските българи от с. Къздервент са много по-тясно интегрирани в Османската империя отколкото жителите на останалите села, които често остават встрани от провалите и сполуките на държавата или най-малкото ги усещат със закъснение.

Друг важен момент, резултат от критичния прочит на новопривлечените за целите на изследването пътеписни свидетелства е въпросът за смесения етнически състав на Къздервент. Селище с подобни размери, разположено на главен път, рядко

може да остане етнически хомогенно. Наред с това дервентджийските привилегии, с които разполагат жителите на с. Къздервент през предходните столетия, превръщат селището в привлекателно място за заселване на християни от различни етноси.

Високата степен на гърцизация и липсата на българско самосъзнание са главните причини с. Къздервент да не бъде включено в евакуацията от 1914 г., организирана от властите на Царство България; въпросната инициатива се възприема като фактически край на българските малоазийски колонии. Къздервент споделя съдбата на близките до него гръцки и арменски села и е опожарено през Гръцко – турската война (1919 – 1922), а многобройните му жители прогонени.

2. Лефтер войвода – нещо повече от обикновен разбойник? Има ли българи хайдути в Мала Азия

В тази глава е разгледан подробно въпросът за християните хайдути, действащи в района на Северозападна Мала Азия през 60-те години на XIX в. Предвожданата от Лефтер войвода дружина излиза извън рамките на поредната бандитска шайка и той се превръща в хайдутин, възприеман от мнозина сред местните християни, като защитник, както от произвола на заптиетата, така и от чорбаджиите. В емблематичния текст на Христо Ботев от 1871 г. „Примери от турското правосъдие“ се твърди, че байрактар на Лефтер в продължение на 7-8 години е копривщенецът Добри. Малоазийските българи не са споменати, но самата чета се състои „повече от калоферци, които ходят в Цариград на работа“³. С оглед на анализирания изворов материал, констатацията на Ботев може да се приеме за напълно достоверно описание. Лефтер е заплаха, както за чорбаджията християнин, така и за длъжностното лице мюсюлманин. Сиромахът няма от какво да се страхува при една среща с Лефтер, дори може да получи облаги от такава. На негова страна са селяните християни в областта. Откритото унижение, на което Лефтер подлага лицата, разполагащи с влияние и власт, независимо от тяхната религиозна принадлежност, поне за момент обръща йерархичната стълбица и силно импонира на бедното и онеправдано мнозинство.

Лефтер войвода далеч не е просто поредният бандит и доказателство за това са не само изобилието от публикации в европейския периодичен печат, описващи деянията му, но и славата му, която значително го надживява. Пред европейския

---

³ Христо Ботев. Примери от турско правосъдие. – *Дума на българските емигранти*. I, бр. 5, 5 август 1871.

читател от края на XIX в. Лефтер бива представен като същински Робин Худ от Витиния, който не може да пренебрегне мизерията, в която живеят селяните от региона и решава да използва *спечеленото*, за да им помага да закупят добитък, необходим им, за да преживяват. На фона на постоянните преобразования в Османската империя, които рядко водят до подобряване живота на обикновените селяни, според французина Огюст Шуази Лефтер е един от малкото истински „реформатори“, за главата на когото обаче бива обявена награда. По думите на Шуази Лефтер има пълната подкрепата на местното християнско население, защото е възприеман като защитник от мюсюлманското потисничество.

3. Установяване географската карта на българските селища в Мала Азия

В тази глава на дисертационния труд се разглежда въпросът за точното географско местоположение и актуалните названия на селищата на малоазийските българи, голяма част от които се оказват неизвестни, както на наследниците, така и на изследователите на темата. С изключение на с. Къздервент, останалите български села в Северозападна Мала Азия са значително по-изолирани. Това особено важи за селищата в района на езерото Маняс, за които няма данни техни жители да контактуват интензивно с други освен с близките им села. Вероятно още самите жители, а по-късно и преселниците, не са били добре информирани за картата на областта. По-късно техните наследници, вече напълно загубили връзка с бащините домове, не са в състояние да извървят обратния път към някогашните български колонии. Подробно е разгледано влиянието, което публикациите на В. Кънчов и особено на Д. Шишманов оказват върху родовия спомен на наследниците на малоазийските българи. Установени са причините за сериозните несъответствия по отношения названията и локацията на селищата.

На базата на архивни сведения на османотурски и съвременен турски език, публикации на учени от Р. Турция, наблюдения на терен, карти на тези части от Османската империя и Република Турция, както и речници на селищните названия в Република Турция е изготвена таблица с точните географски координати и съвременните названия на българските малоазийски селища. Специално внимание е отделено на *новооткритите* в рамките на настоящото изследване български селища в Мала Азия, включително тези, напуснати от обитателите им още преди 1878 г. –

Булгарлар, Гурафа, Ълъджакбунар и др. Засегнат е и въпросът за евентуалното наличие на български селища извън района на Северозападен Анадол.

4. Селища в Мала Азия, съхранили българско самосъзнание до Освобождението

Част от селищата в Северозападна Мала Азия, за които съществуват сведения, че са основани или заселени от българи, в течение на XIX в. постепенно губят своя етнически облик, както е случаят със с. Къздервент, или биват напуснати от жителите си българи, както е при с. Гурафа. В тази част на дисертацията подробно са разгледани онези малоазийски села, които запазват своя български облик поне до възстановяването на българската държавност в резултат от Руско-турската освободителна война (1877 – 1878) или до тоталното си изселване към родината майка през 1914 г. Въпросните селища са разделени условно на две сравнително обособени групи – източна и западна.

Българските малоазийски селища от източната група, т.е. по-големите *средни* села Коджабунар, Мандър, Гъобел, Тойбелен и близките и в повечето случаи произлезли от тях по-малки населени места, са разгледани по-обстойно с оглед на техния сходен генезис и бит, както и поради значително по-големия им брой. И двете селищни групи (източна и западна) се намират изцяло встрани от маршрута на любознателните европейски пътешественици или дори на случайни пътници. С изключение на с. Къздервент и няколко други гърцизирани селища, българите в Мала Азия се настаняват встрани от главните комуникационни артерии и повечето им селища са сравнително изолирани, по всяка вероятност съзнателно търсен ефект.

Засегнат е въпросът за същинския демографски колапс на мюсюлманския елемент през XIX в. до началото на интензивния приток от мигранти мюсюлмани, започнал след Кримската война, който продължава особено активно до 30-те години на XX в. Основен източник на статистически сведения за всяко едно от селищата са статистическите годишници на вилает Худавендигар.

В рамките на тази глава, конкретно са разгледани всяко едно селище на малоазийски българи. Специално внимание е отделено на *особените случаи* на контакт между християнско българско население и местните мюсюлмани, установяването на които е един от приносните моменти на изследването.

Малоазийските българи от селища, разположени между градските центрове Чанаккале и Бига, които образуват т.нар. *западна група*, са значително по-разнородни и нехомогенни в сравнение със сънародниците им от *източната група*. Няма данни те да подемат общи инициативи, нито да поддържат контакт с останалите български села. За разлика от българите от източната група, населението на петте села от западната група, т. нар. *боашехирлии*, не обживяват тази част на азиатския континент толкова трайно. Селата Чатал тепе, Урумче и Ново село (известно още и като Йеникьой или Чифлика) представляват отделна общност, без същинска връзка със с. Стенгелкьой (Искендеркьой) или Челтик. Жителите на въпросните села не поддържат никакъв контакт с отстоящото на едва няколко часа път с. Стенгелкьой; дори не подозират за неговото съществуване.

Сведенията за Стенгел(кьой) и Челтик, разположени в непосредствена близост до градския център Бига са значително по-оскъдни и противоречиви, но имат ясен характер на общности от специализирано населени – дюлгери в Стенгел и оризари в Челтик.

5. Малоазийските българи градят църква – османски документи и административни процедури от 80-те и 90-те години на XIX в.

Въпреки че малоазийските българи, подобно на хиляди свои сънародници, остават под пряката власт на султана и след Освобождението, въпросът за църковното строителство и свързаните с него правни рамки, институции и процедури са изследвани предимно за периода преди 1878 г. Сред основните приноси моменти на дисертационния труд е използването на непубликуван изворов материал за реконструкция на административните процедури, през които трябва да преминат малоазийските българи, жители на селата Коджабунар и Аладжабаир, преди да се сдобият със султански ферман – разрешително за строителство или ремонт на вече съществуващ православен храм.

В резултат от започнатите още от началото на XIX в. реформи, значителна част от съществуващите дотогава рестрикции при ремонта и дори строителството на нови църкви отпадат или вече не се прилагат на практика. Формално строителството на нови немюсюлмански храмове обаче е разрешено едва с обнародването през 1856 г. на Хат-и Хумаюна. Въпреки съществените облекчения обаче, десетилетия след началото на Танзимата, строителството на нови църкви и дори ремонтът на вече съществуващи е

възможен едва след продължителна и тежка бюрократична процедура. И в края на XIX в. поданиците немюсюлмани на османската империя нямат правото да възстановят разпадащите се храмове без преди това да получат благоволенieto на Негово Величество Султана.

Конкретно е разгледана инициативата на жителите на най-голямото селище на малоазийски българи Коджабунар за възстановяване и разширяване на църковната им сграда, както и тази на българите от по-новото, значително по-малко и скромно, село Аладжабаир да се сдобият с първия си храм. Анализирани са административни преписки са сред редките свидетелства, които представят общността на малоазийските българи като субект, организирано преследващ собствените си интереси, а не като аморфна група, реагираща на условията и събитията в Османската империя или на политиките на държавата майка България. Докладът от 13 февруари 1887 г., подпечатан от първенците на Коджабунар пък е първият документ, създаден от малоазийските българи като част от османската администрация, който влиза в научно обращение. От съдържащите се в него сведения могат да се направят редица конкретни изводи, които не са непременно свързани пряко с църковното строителство, напр. за броя на домакинствата и материалните им възможности. Желанието на местните да изградят нов храм или да възстановят стария, е показателно доколко малоазийските българи чувстват местообитанието си за свой дом. Жителите на Коджабунар и Аладжабаир от 80-те и 90-те години на XIX в. имат желание да водят по-интензивен църковен живот в качеството си на православни християни, но в същото време нямат желание за масова миграция към възстановената в резултат на Руско-турската освободителна война българска държава.

Освен сведения за българите, обитаващи Северозападна Мала Азия, критичният прочит на османските административни документи, дава информация за самата процедура по одобрение, строеж или възстановяване на православни християнски храмове. Същата е представена в схематичен вид в приложенията към дисертацията. Фактическото придържане на османската лира към златния стандарт след 1844 г. позволява относително сравнение между разходите на малоазийските българи и тези направени от сънародниците им на Балканите от периода преди Освобождението. Става ясно и нарасналата роля на личната султанска канцелария на Абдул Хамид II за сметка на Високата порта. От друга страна, въпреки редицата преобразования, които настъпват в Османската империя през XIX в., Цариградската

гръцка патриаршия запазва ролята си на посредник между властта и пасомите си; поне що се отнася до църковните им дела. Засегнат е и въпросът за османското юридическо наследство, което продължават да оказват въздействие върху териториите, които векове наред са част от Османската империя.

6. Заключение

Въпреки че с цел завършеност на изследването в дисертацията е анализиран изворов материал от XV и XVI в., свързан с основаване на селата Къздервент, Булгарлар или българската махала в гр. Бурса, към момента е трудно постижимо да бъде категорично установено кога точно започва историята на българските колонии в Мала Азия. Краят на тяхното съществуване обаче е несъмнен – пълното и организирано от българската държава изселване от 1914 г. Изворите доказват, че под натиска на имигранти мюсюлмани от Кавказ, още в средата на XIX в. някои български села в Мала Азия прекратяват своето съществуване. Именно конфликтът с т. нар. черкези се превръща в основната причина за края и на останалите български колонии, а не възстановяването на българската държавност през 1878 г. Вълните от мюсюлмани имигранти и бежанци, които се заселват в Северозападен Анадол в резултат от военните конфликти, водени от Османската империя през XIX и първата четвърт на XX в. разрушават етническото и конфесионално равновесие в Северозападна Мала Азия. Без тези събития преселението на малоазийските българи би било дълъг и неравномерен процес. За мнозина реемиграцията в свободна България означава да скъсат връзката с родното село, както и загуба на имущество, акумулирано в продължение на поколения.

С малки изключения, малоазийските българи съумяват да съхранят своето етническо самосъзнание плътно до 1914 г. Откъснати от традиционното си землище и по същество без контакт със сънародниците си в Румелия, те образуват затворена общност, устойчива на външни влияния. Никога не се интегрират напълно в заобикалящата ги османска анадолска действителност, като особено до средата на деветнадесетото столетие контактите им с официалните власти са сведени до минимум.

В сравнение с повечето свои сънародници, получили църковна независимост през 1870 г. и сдобили се с политическата си свобода скоро след това, малоазийските българи остават поданици на султана и пасоми на Цариградската гръцка патриаршия до реемиграцията си на Балканите. Осветлени са проявите на пряка конфронтация с

гръцкото духовенство по отношение преподаване и богослужение на български език. Скоро след като до тях достига вестта за освобождението на България, през 1879 г. жителите на 12 села от Брусенска област, именно тези, които представляват една до голяма степен хомогенна българска малоазийска идентичност, подеват инициатива пред официалните власти на новосъздадената държава за завръщане в историческата родина. При липсата на по-активно съдействие по въпроса от страна на младата българска държава, повечето от тези селища просъществуват още над три десетилетия.

Геополитическите реалности през XIX в. и особено наложените на османската държава от Великите сили реформи принуждават малоазийските българи да излязат от своя малък свят и все повече да приемат наложената им роля на поданици на османската държава. Малоазийските българи постепенно биват интегрирани в империята. Последната вече не се задоволява само с данъците, които кметът и попът предават на бирника, а започва да се интересува от точния брой на жителите и описание на имущество и доходи. Османската администрация прави опит да се реорганизира, стреми се да обхване всяко кътче на империята и да наложи правилата си. Това обаче влиза в пряко противоречие с желанието на малоазийските българи да останат затворени в своята малка и изолирана азиатска България. Последното обаче има и някои позитиви за малоазийските българи. От особено значение за развитието на общността е въпросът с изграждането в селата на православни храмове, станало възможно едва след обнародването на реформаторския акт от 1856 г. На базата на новооткрити архивни материали, е разгледан въпросът за храмовото строителство в селата на малоазийските българи; процедурите и рестрикциите от страна на османската администрация. Разкрита е високата степен на организация и финансов потенциал на общността на малоазийските българи, поне що се отнася до селата от т.нар. *източна група*.

Новопривлечени извори, предимно пътеписи на чуждестранни пътешественици, разкриват една значително по-различна картина от досега известната за село Къздервент. Колебанията в самосъзнанието на местното население не са в резултат от целенасочени усилия по гърцизация от страна на Цариградската гръцка патриаршия, а представляват плавен процес. Жителите на с. Къздервент са сред най-ранните българи преселници. Бидейки векове наред откъснати от историческата родина, а и от останалите малоазийски българи, тяхното етническо самосъзнание ерозира векове

наред. За това допринася и постоянната имиграция на небългари, привлечени от местоположението и дервентджийските привилегии на селището.

В рамките на изследването не се установи пряко участие на жители на българските малоазийски селища в дружината на най-известния християнски хайдутин в района на Северозападна Мала Азия – Лефтер войвода. Обработеният изворов материал обаче позволи ясно да се очертаят лимитите на османската държавност в този ареал, който обитават и малоазийските българи. Наличието на ясен антагонизъм между местното християнско население и чуждата за него власт сякаш се засилва именно в резултат от постоянните танзиматски преобразования, а не въпреки тях.

Последната група от 568 души жители на селата Хаджи Паункьой и Тойбелен се качва на кораба “България”, акостира в пристанището на град Бандърма на 24 юни 1914 г. Това е и физическият край на българските малоазийски селища, запазили етническото си самосъзнание. Макар да е отложена във времето съдбата на сънародниците им от прочутото с. Къздервент не е много по-различна. През септември 1922 г. те са сред последните *гърци*, които успяват да се евакуират от пристанището на Смирна, преди в града да влязат победоносните войски на Мустафа Кемал.

Като заключение може да се каже, че дисертационният труд в общи линии реализира предварително поставените цели и задачи, като очертава историческото развитие на българските малоазийски колонии през *дългия XIX в.*, плътно до изселването им през 1914 г. За в бъдеще изследването би могло да се допълни с привличане на нов изворов материал, най-вече архивни свидетелства от Цариградската гръцка патриаршия, която през целия период играе ролята на главен посредник между малоазийските българи и османската власт. Особено след средата на XIX в. Патриаршията активно влияе и върху процесите по формиране на етническо самосъзнание, а също и на социално-икономическото развитие на общността.

Ш. Справка за приносите на дисертационния труд

1. Предложената дисертация представлява първото обобщаващо научно изследване, посветено конкретно на малоазийските българи.
2. Значителна част от изводите, направени в хода на изследването, се базират на новоиздирени османски архивни документи или на такива, публикувани във факсимилна форма, както и на резултати от теренни проучвания в бившите български колонии. В този смисъл приносният елемент е въвеждане в научно обращение на непознат първичен изворов материал от тип, какъвто досега не е привличан при изследвания по темата. На базата на използваните източници на информация с интердисциплинарен характер е представен модел за изследване на вече несъществуващи затворени общности в рамките на Османската империя.
3. Установено е конкретното местоположение на всички български малоазийски селища, включително на досега напълно неизвестни такива. Анализирани са причините за изкривяването на родовия спомен сред наследниците на малоазийските българи.
4. В детайли е изследван въпросът с генезиса, развитието и гърцизацията на село Къздервент, което именно поставя началото на изследователския интерес към малоазийските българи.
5. Проучен е въпросът за хайдушкото движение извън територията на Балканския полуостров и реалните граници на османската власт.
6. На базата на новоиздирени османски документи, за първи път в българската историография в детайли е проучен въпросът с административните процедури по издаване разрешение за ремонт и възстановяване на православен храм, както и за строеж на нова сграда в периода след Освобождението. Въпросното е принос не само към историята на малоазийските българи, но разкрива аспекти от църковната история и продължаващото след 1878 г. Възраждане на българите, останали извън пределите на възстановената държава.

IV. Списък на публикациите по темата на дисертацията

1. Шиваров, С. Помаците и наследството на българите християни в селата на Северозападен Анадол. Теренни проучвания 2009. – *Библия, култура, диалог. Интеррелигиозният диалог в европейска перспектива*, София, 2010, 104-117.
2. Shivarov, S. Emigration of Muslims from Bulgaria to the Bulgarian villages in North Western Anatolia. The case of Kocapınar and Necipköy villages. – *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Uluslararası Tarih Sempozyumu-I: Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, İzmir, 16-18 Mayıs 2011*, 2013, 469-480.
3. Шиваров, С. Установяване на картата на българските селища в Мала Азия. Миграцията като загуба на родова памет. – *Миграции от двете страни на българо-турската граница: наследства, идентичности, интеркултурни взаимодействия*, 2012, 237-247.
4. Шиваров, С. Българските селища в Мала Азия в документи и теренни проучвания. – *Културно-историческо и езиково наследство на „съседна“ България*, 2015, 236-246.
5. Шиваров, С. Османски източници на статистически данни за малоазийските българи. – *Общество, памет, образование. История и обществени нагласи*. Т. 3, 2017, 161-170.
6. Шиваров, С. Как малоазийските българи градят църква. Османски документи и административни процедури от 80-те и 90-те години на XIX в. – *История*, 2018, 2. (под печат)